
NESOUVISLÉ POZNÁMKY

INSPIROVANÉ SAMOMLUVOU

E G O N A B O N D Y H O

Vladimír Říha

SAMIZDAT, Praha 2000

*Brožurka je věnována obětavé a nezištně pracující přepisovatelce,
které především vděčí za svůj vznik.*

Několik slov o autorovi

Pan profesor Vladimír Říha je jednou z těch obdivuhodných bytostí, jež žijí nenápadně mezi námi, nic netušícími. Skromnost a určitá samozřejmost jim brání v jakémkoli patosu, i v tom nejmenším pokusu na sebe upozornit a nastolit před zraky druhých vlastní důležitost. Přitom jde často o lidi - řečeno se Zdeňkem Mahlerem - kterým je vlastní tak říkajíc kosmická dimenze.

Profesor Říha pochází z bohaté brněnské rodiny. Již jako gymnazista vstoupil v roce 1924 - dávno před bolševizací - do Komunistické strany Československa. Ve dvacátých a třicátých letech pěstuje styky s intelektuálním a uměleckým výkvětem této země. Teige, Nezval, Wolker, Kalandra, Hora, Biebel, Václavek, prostě celá plejáda skvělých jmen - s těmi a s mnohými dalšími se Říha stýkal a přátelil. Pro nás mladší jsou to jména z národního pantheonu, z jiného světa, z oné pro českou kulturu požehnané meziválečné doby, kdy téměř každý intelektuál, který něco znamenal, stál se samozřejmostí na levici.

Je působivé slyšet od tohoto posledního člena Devětsilu, jak vylučovali Voskovce a jak to pak s nadhledem anulovali. Je neuvěřitelné, slyšíme-li o prvním seznámení Teigeho s jistým mladým chasníkem. Dělal si z něj ve své stolní společnosti legraci - prý přišel venkovský balík. Ovšem jen do té chvíle, než ho vyhecovali k tomu, aby jim něco přednesl, když je prý tím básníkem. Vít Nezval začal odříkávat Podivuhodného kouzelníka: *Červená rybko pod vodou, potkal jsem tvoji sestru, náhodou....* - Oni ztuhli a už se nesmáli, pochopili, že skutečně přišel básník.

Ovšem Říha znal i politické veličiny těch dob, včetně Gottwalda, znal i Fučíka. Za války působil v Brně v komunistickém odboji. V nedávné době trapných a ostudných lustračních afér si zažertoval, že on byl agentem mnoha tváří, který by lustrací určitě neprošel. Zprávy dodával za války Moskvě i Londýnu - a přes brněnského biskupa dokonce i Vatikánu.

Po válce působí na ministerstvu vnitra, později na akademii věd. V roce 1952 tento málem zakládající člen vystupuje ze strany na protest proti procesům. Dnešní antikomunističtí křiklouni nemají tušení, kolik odvahy bylo k takovému činu v té době zapotřebí.

Ještě před tím nic netušící manželé Říhovi dostávají do své péče pana Bojarského ze SSSR. Jemný, noblesní jako šlechtic, má zájem o českou kulturu, tak ho vodí do divadel, půjčují mu Babičku Boženy Němcové. Paní Říhová je zubařka, takže mu spravuje zuby. Až o hodně později se oba dozvědí, že byl hlavním poradcem při přípravě procesů. Mučitel, v jehož ruku opravdu umírali lidé!

Na konci 60. let je spolu s Egonem Bondym a Petrem Uhlem členem Názorového sdružení levice, jež se k debatám schází v památném hostinci U kaštanu v Břevnově.

V roce 1977 je mezi zakládajícími signatáři Charty 77. V jeho bytě v

centru Prahy se konají schůzky chartistů. Jen tak, mezi řečí, vám profesor Říha tu dobu přiblíží popisem scény, jež nepotřebuje komentář: s přáteli včetně Václava Černého sedí v kavárně Slavie právě v době, kdy se naproti, v Národním divadle, koná pamětihodné shromáždění herců odsuzující Chartu. A pak se aktéři onoho ponižujícího protektorátního dramatu trousí do kavárny a u stolu oněch starců blekotají omluvy, proč že tam museli jít, jakoby od Černého nebo Říhy čekali rozhřešení... Jako by to byl čestný tribunál.

Rok nato je stíhán pro urážku dr. Husáka, dokonce odsouzen, ale jeho přítel, lékař dr. František Kriegel mu dává tak hrozné zdravotní vysvědčení, že ho do výkonu trestu nechtějí, nástup se odkládá - a pak přichází amnestie. Odůvodnění rozsudku je památné tím, že se zde konstatuje obzvláštní nebezpečnost delikventova s poukazem na jeho bezvadnou znalost marxismu. Obhájce dr. Otakar Motejl se marně snaží poukazovat na Říhův věk a stařecký stav. Mladá soudkyně přesně ví, co je jejím úkolem.

Není samozřejmě náhodou, že se Říha schází s Uhlem a Bondym na podzim 1989 při založení Levé alternativy. Pak ji všichni postupně opouštějí. Loutkou cizích stranických zájmů se Říha odmítl stát. Tuto potupnou roli rád přenechal jiným.

Text, který předkládáme čtenářům, byl psán několik měsíců před listopadovými událostmi. Říhova filosofie dějin je jistě diskusní záležitost (kterápak filosofie dějin ostatně není?). Upoutá na ní dokonalé zvládnutí Marxovy teorie i nevšední přehled o díle jeho pokračovatelů. Říhův nástin filosofie moderních dějin nutí k přemýšlení a rozhodně svědčí o tom, že zdroj marxistické intelektuální inspirace zdaleka ještě nevyschl, jak by se snad mohlo zdát, soudě podle radikalistického křiku polistopadové pravice a úvodníkových moudrostí různých hrdinů přítomné chvíle.

Elegance Říhova výkladu je nejen v tom, že nás provokuje k přemýšlení, ale i ve skutečnosti, že jde s naprostou samozřejmostí mimo módní směry a iluze, stejně dnešní jako ty předlistopadové.

Sledovat myšlenky Vladimíra Říhy je pro dnešního člověka živým svědectvím o bezmála celé století zahrnujících spletitých intelektuálních, mravních i ryze osobních osudech české levicové inteligence.

Pevné zdraví, hodně životní energie a ještě mnoho let, pane profesore!

Praha, 21. března 1993

Za všechny přátele

Petr Kužvart

Poznámka: pan profesor Vladimír Říha zemřel pár dní po smrti své paní za srpnových veder roku 1993. Samizdatové vydání tohoto sešitku je opožděnou poctou oběma těmto mimořádným lidem.

Petr Kužvart, 13.11. 2000

I. Společnost a stát

Engels ve své řeči nad hrobem Marxovým prohlásil, že největším Marxovým objevem je *historický materialismus*. Tento termín se u Engelse objevuje poprvé a vyjadřuje v podstatě myšlenku, že lidská historie se vyvíjí na podkladě ekonomie, to je výrobních sil a výrobních vztahů. Výrobní vztahy tvoří základnu, nad kterou se zvedá nadstavba, přičemž oba tyto faktory na sebe působí, i když dominantní úlohu hraje základna. Zdálo by se, že to odporuje Marxovu výroku, že dějiny dělají lidé. Ve skutečnosti zde není žádný rozpor. Lidé vytvářejí základnu a zároveň této základně podléhají. Základna v tomto případě je jakýmsi fetišem. Fetiš je výtvar člověka, který se pak stává pánem svého tvůrce. Dalo by se zde použít známého výroku Hegelova, že otrok se stává pánem svého pána. Ekonomické vztahy se stávají nezávislými na vůli člověka, nejsou ovlivněny žádnými subjekty.

Je třeba ovšem poznamenat, že podle Marxe historický materialismus není nějaký trvalý zákon, nýbrž jako každý fetiš hraje v dějinách přechodnou úlohu. Převaha ekonomických sil vzniká z první směny, zde se také objevuje poprvé *zákon hodnoty*, který má též v dějinách přechodnou úlohu. Převaha ekonomických sil základny nad nadstavbou je dána třídním složením společnosti, neboť se zde objevuje výsadní postavení určité sociální skupiny tj. třídy nad výrobními prostředky. Vzniká tak sociální napětí, společnost se rozpadá na sociální skupiny a třídy, které spolu soupeří a bojují, v boji vítězí jedna nad druhou, nebo se v boji navzájem zničí. Tyto rozpory se snaží lidská společnost rozřešit *státem*, který je nástrojem, jímž mocenská elita vnucuje svou vůli, přičemž maskuje svoji vůli jako vůli všeobecnou. Stát se takto snaží zastříti třídní povahu společnosti, překlenout její rozpornost a vytvořit zdánlivou představu společenského souhlasu. Nadvládou ekonomických faktorů, které podmiňují vznik státu, vzniká tak forma odcizení, která se projevuje naprostou nesvobodou člověka. Tato nesvoboda je absolutní, týká se i vládnoucích vrstev, které nejednají tak jak chtějí, nýbrž jak musejí. Nedává proto třídní společnost svobodu nikomu a ti, kteří se domnívají, protože jsou ve vedoucím postavení, že jsou svobodni, podléhají fakticky iluzi. Proto dějiny třídní společnosti jsou dějinami odcizení, vzájemných bojů a působení fetišismu neosobních sil.

Ekonomicky, tj. tedy v základně, je ovládána celá společnost zákonem hodnoty, jenž vzniká již v otrokářské společnosti a dosahuje svého vrcholu v *kapitalismu*. Kapitalistická výroba je vrcholnou fází třídní společnosti, je nejvyšším a nejdokonalejším stupněm historického vývoje, pokud tento vývoj je vývojem třídní společnosti. Podle Marxe historický materialismus přestane existovat ve *společnosti komunistické*, kde vláda věcí nad lidmi se změní ve vládu lidí nad věcmi, kde věci ztratí svůj fetišistický charakter a stanou se vykonavateli přání svobodného člověka. Od toho okamžiku nastane teprve skutečná lidská historie, zbavená odcizení a fetišistické nadvlády základny, nastane zde obrat zcela dialektický, kde nadstavba bude veskrze určovat

základnu, a tak bude umožněna existence společnosti zcela svobodné. Poněvadž stát vznikl jako typická instituce odcizení a sám se stal jedním z fetišů, zmizí i on, protože zánik rozporů, které vznikají z třídního rozpadu společnosti, povede také k zániku státu.

Vrcholnou společenskou organizací nejvyspělejší třídní společnosti je podle Marxe kapitalismus. Kapitalismus je systémem nejvyšší možné výrobnosti, největšího rozvoje výrobních sil a dosahuje v třídní společnosti maximální svobody. Odstraňuje beze zbytků mimoekonomické donucování, takže budí dojem, že zde vůbec žádné donucování není. Ve skutečnosti zde vrcholí nadvláda ekonomického fetišu a tlak ekonomických sil zde dosahuje nejvyššího vrcholu v lidské historii. Kapitalismus ve svých důsledcích vede k vytvoření maximálního bohatství a také maximální bídy, vede k relativnímu i absolutnímu zbídačení. Proti tomuto názoru Marxovu se objevují různé kritikové, kteří poukazují na to, že v nejvyspělejších kapitalistických zemích nelze o absolutním zbídačení hovořit. Zde je třeba poznamenat, že Marxův *Kapitál* je model. Marx sám v úvodu říká, že kapitalistická společnost, kterou analyzuje ve svém spise, fakticky neexistuje. Vzorem mu sice je kapitalismus anglický, avšak Marx, jak sám říká, musel si abstrakcí vytvořit ideální model, který odstraňuje všechny rozdíly a rozdíly, protože by se jinak utápěl v detailech a hlavní linie by mu unikaly. Je to vůbec otázka modelování. Při jakémkoli vědeckém myšlení je nutno si vytvořit idealizovaný model a je třeba vynechat všechny odlišnosti. Jestliže se má někdo učit zákonům lidského těla, učí se je na jednotném modelu, který je vlastní všem lidem, i když každý člověk se od tohoto idealizovaného modelu liší. Objev modelu byl poprvé formulován Platónem, který pochopil význam abstrakce. Abstrakce vytváří společného jmenovatele jednotlivin a tím umožňuje systematickosti myšlení. Abstrakce vzniká pochopitelně z jednotlivin a ne, jak se domníval Platón, obráceně. To ovšem nic nemění na zásluze tohoto filozofa ve směru myšlení pomocí modelu. Závěrem lze tedy říci, že model se plně nekryje s realitou a ti, kteří chtějí některý myšlenkový model napadat, nalézají Achillovu patu v tom, kde se jednotlivé odchylky nekryjí s modelem.

II. Platónův stát komunistickou utopií ?

Platón vytvořil ve své politologii ideální model státu podle svých představ. Spis se nazývá *Politeia*. V něm Platón dělí společnost na tři skupiny, vládnoucí filozofy, vojáky a lid. Vychází přitom z vlastní psychologie člověka, která se skládá z rozumu, z citu a pudu. Filozof má rozum, voják cit, to je statečnost, a lid - pud. Lid tedy představuje nejnižší složku společnosti a nejvyšší, intelektuální - aristokracie. Tento model bývá nesprávně nazýván utopií, a protože předpokládá u vládnoucí vrstvy společenské vlastnictví, také

komunismem. Ve skutečnosti není ani utopií ani komunismem. Komunismus předpokládá neexistenci tříd, kdežto zde je třídní rozdělení krajně vyhocené. Společenské vlastnictví je běžné v každé společnosti, tedy i v kapitalistické, akciová společnost je také společenským vlastnictvím akcionářů a nikdo ji nenazve komunismem. Jestliže některá třída kolektivně vlastní výrobní prostředky a získává nadhodnotu od druhých, tak je to zcela běžný jev, protože ani ty nejvyšší monopoly neznají jednoho vlastníka, ale vlastníků několik. Z toho vyplývá, že v Platonově modelu není ani náznaku nějakého socialismu nebo komunismu, nýbrž naopak je jejich absolutním popřením.

Nelze ovšem hovořit ani o *utopii*. Utopie je něco neuskutečnitelného a Platonův model se však v dlouhém vývoji lidstva uplatnil. V antice ovšem ztroskotal. Ztroskotal, protože pro něj nedozrály objektivní podmínky. Aby byl uskutečněn, musela vzniknout vládnoucí skupina s jednotnou ideologií, po které nebylo v antice ani zdání. Platon také nepřihlížel k existenci otroků, kteří v antické společnosti představovali velmi početnou vrstvu a nesouviseli s *demem*. Avšak tento model se plně uplatnil ve feudalismu a je charakteristický pro celý *středověk*. Vládu má duchovenstvo, které vládne naprosto jednotnou náboženskou ideologií, dále je zde druhý stav - šlechta, která má funkci vojenskou a třetí stav je lid. Již na počátku středověku se vyčlenila vrstva měšťanů s řemeslnou výrobou, organizovanou na cechovním základě. Tato společenská soustava se rozpadá teprve za renesance a reformace, kdy skončila jednotná ideologie, šlechta přestala být jednotná a došlo k rozporu mezi nižší šlechtou - zemany a vyšší šlechtou - pány. Stejně tak jako v Platonově modelu je vlastnictví filozofů společné, je i vlastnictví duchovních společenským vlastnictvím církve, na němž se podílejí jako příslušníci daného kolektivu.

III. Kapitalistický svět

Toto extempore bylo použito jako klasický příklad modelu ne utopického, nýbrž reálného. V tom smyslu také došlo k uskutečnění Marxova modelu. Kapitalismus ovládl celý svět. Na celém světě je dnes jediné zřízení, zřízení kapitalistické. Kapitalistická společnost je veskrze kosmopolitní a v tomto smyslu naprosto jednotná. Dřívější epochy znaly různé společenské formace, dnes je formace jen jedna. Nemůžeme tedy vydělit vyspělé kapitalistické země ze zemí ostatních. Proto námitka, že absolutní zbídačení nenastalo, protože vyspělé kapitalistické společnosti vytvořily společnost konzumní a ne zbídačelou, ve světovém měřítku neobstojí. Dnešní svět se v podstatě rozpadá na tři skupiny. První je *společnost konzumního blahobytu*, druhá skupina hladoví a třetí umírá hladem. Přičemž poslední dvě skupiny převažují a zbídačení v celosvětovém měřítku v absolutním slova smyslu stále pokračuje. Někteří američtí ideologové říkají, že svobodné podnikání vede k blahobytu, avšak totéž

svobodné podnikání je ve většině států jihoamerických, asijských a afrických, a k žádnému blahobytu to tam nevede. Blahobyt konzumní společnosti je vykopen hromadným zbídačením ostatního světa, přičemž kapitalismus nelítostně nejen zbídačuje, ale přímo ničí přírodu a vede svět k ekologické katastrofě. Z toho je vidět, že Marxova analýza a diagnóza se splnila skoro stoprocentně, jak to ostatně odpovídá vědeckému modelu. Nepatrné odchylky, že i v konzumní společnosti žijí někteří lidé v bídnych poměrech a naopak ve zbídačených zemích jsou lidé, kteří žijí v přepychu, jsou pouze výjimky, které potvrzují pravidlo.

Je třeba nyní analyzovat příčiny, které vedly ke vzniku konzumní společnosti. Konzumní společnost se objevila všude tam, kde jde o staré vyspělé kapitalistické země, vlastníci výrobní prostředky nebývalé výkonnosti. Tím se celková společenská hodnota stává nebývale velkou a tak, i když vlastníci výrobních prostředků dnes oplývají zcela výjimečným bohatstvím, i tak zde zůstává značný přebytek, který umožňuje slušnou životní úroveň ostatním. Jednoduše řečeno: jestliže dřívější kapitalismus s méně výkonnými výrobními prostředky produkoval deset při stoprocentní nadhodnotě, kapitalisté si přisvojovali pět a zbytek - pět - připadl na ostatní. Dnešní výrobní síly vytvářejí nejméně desateronásobně více, to znamená místo deseti zde nastupuje sto.

Jestliže kapitalisté si přisvojili osmdesát, je to míra nadhodnoty v procentech vyjádřena daleko větší než dříve a přesto na ostatní zůstává dvacet, to je čtyřikrát více než před tím. V tom je právě podstata konzumní společnosti. Podobně tomu bylo třeba i v otrokářské společnosti, kde mohl velmi bohatý pán dát svým otrokům ze svého bohatství poměrně slušný zbytek. Poněvadž dnešní kapitalismus je kapitalismus finanční, je tento blahobyt provázen zároveň nesmírnou zadlužeností druhého a třetího světa, která stále stoupá, a proto tyto země nejsou schopny nějakým způsobem se tohoto finančního otroctví zbavit. *Finanční kapitál* tak vyváží bídu do cizích zemí a tím vytváří na jedné straně přepych jedněch a relativní blahobyt druhých a bídu druhého a třetího světa na straně druhé.

IV. Selská válka v Rusku a N E P

Lze tedy říci, že analýza a diagnóza Marxova se splnila v míře skoro neuvěřitelné. Naopak se nesplnila jeho prognóza. Marx předpokládal, že *proletariát* t.j. třída, která vytváří nadhodnotu, provede sociální revoluci, odstraní kapitalismus a vytvoří společnost socialistickou a komunistickou. Tato společnost podle Marxe může být uskutečněna jenom tam, kde k tomu dorostly objektivní podmínky t.j. ve společnostech s nejvyspělejším průmyslem. K tomu ovšem nedošlo. V průmyslových společnostech nedošlo k revoluci, ale ke společnosti konzumní. K první revoluci, kterou dělali marxisté, došlo v zemi,

kteřá po této stránce byla pro socialismus a komunismus nejméně zralá. *Ruská revoluce* proto nemohla vést ani k socialismu, ani ke komunismu. Lenin a jeho skupina si toho byli plně vědomi a Lenin se domníval, že ruská revoluce bude předehtou revoluce na Západě.

Opíral se přitom o názory Marxe a Engelse z jejich vzájemných dopisů, že bude třeba proletářskou revoluci oživit novou *selskou válkou*. Lenin také žádnou proletářskou revoluci neuskutečnil. Nebylo to ani objektivně možné, proletariát představoval v Rusku nepatrnou skupinu a kapitalismus byl v Rusku teprve v počátcích, a i ten byl ve válce hodně zdecimován. Převážná část obyvatelstva byli vesničané a Lenin rozpoutal selskou válku. Pro selskou válku bylo Rusko také objektivně zralé, a proto jen ji bylo možno uskutečnit. Avšak tato selská válka se nestala předehtou proletářské revoluce na Západě, jak Lenin předpokládal. Tento předpoklad sice nebyl nereálný, ale nebyl uskutečněn z důvodů, o kterých níže. Když Lenin zjistil tuto skutečnost, prohlásil: zvítězili jsme proto, že jsme převzali *program eserů*, kteří usilovali o revoluci provedenou rolnictvem a ne proletariátem. Lenin rovněž tak použil revoluční strategii *blanquismu*. Blanqui tvrdil, že revoluce nemohou být provedeny masou, nýbrž úzkou skupinou profesionálních revolucionářů. Moderní státy jsou podle něho dokonale centralisticky organizované po stránce mocenské, kdežto lidové masy jsou rozplizlé a nejednotné. Tato centralizovaná moc může být tedy povalena jen úzkou skupinou dokonale vybavených profesionálů, stejně centrálně organizovaných. Lenin byl odpůrcem jak eserů, tak blanquistů a přesto, když se to ukazovalo praktické, dovedl za daných okolností použít taktiky svých odpůrců. Za tento reálný pohled v určitých historických situacích by mu jistě gratuloval Machiavelli. Faktem ale zůstává, že ruská revoluce zůstala izolovaná a Leninovi nezbývalo nic jiného, než přijmout tuto skutečnost jako sice nemilou, ale zato reálnou. Proto opustil *válečný komunismus* a v diskusích, že je to vlastně opuštění komunismu, prohlásil, že ve válečném komunismu o žádný komunismus ani socialismus ve skutečnosti nešlo. Revoluce podle něho nebyla proletářská ani socialistická, nýbrž buržoazní a to, co dělal válečný komunismus, dělá v době války každá buržoazie, zavádí přidělový lístkový systém, administrativně stanoví ceny, preferuje válečnou výrobu místo výroby běžných spotřebních statků atd. Měla-li být sovětská moc udržena, bylo podle Lenina nutno vytvořit takový státní systém, který by odpovídal objektivním podmínkám Ruska. Všeobecně se tomuto systému říká ve zkratce NEP, což znamená *nová ekonomická politika*. NEP obnovoval soukromé podnikání drobné a střední, velký průmysl byl uskutečňován tím, čemu Lenin říkal *státní kapitalismus*. Státní kapitalismus v tomto smyslu směřoval k rozvoji průmyslu pomocí cizího kapitálu. Kapitalisté z cizích zemí mohli v Rusku budovat továrny, přičemž zisk z těchto továren jim plně připadal. Za to se smluvně zavázali, že po uplynutí určitého období, které bylo přesně vypočítáno tak, aby zisk v těchto továrnách byl plně kryt všemi náklady, připadl tento průmysl sovětskému státu. Lenin předpokládal, že drobné podnikání

odstraní nedostatek zboží na trhu a že podniky velkého průmyslu vytvoří proletariát, který potom, až kapitalisté odevzdají svoje vlastnictví podle smlouvy sovětskému státu, případně samosprávě pracujících.

V. Trockij a Stalin

NEP takto pokračoval celkem úspěšně, ale po smrti Leninově došlo ve vládnoucí skupině komunistů ke značným rozporům, které zcela pozměnily ruskou situaci. Pro likvidaci NEPu se vyslovil jako první Trockij. Trockij hledal odpověď na otázku, proč nedošlo v kapitalistických zemích k revoluci. Dospěl k názoru, že tomu tak bylo proto, že centralizovaná a vyzbrojená moc kapitalistických států je do té míry silná, že každá proletářská revoluce, která je neozbrojená, zdaleka nemůže být tak centralizovaná jako ústřední moc a proto případné revoluční povstání musí skončit fiaskem. Je tedy nutno v první zemi socialistické revoluce *vybudovat těžký vojenský průmysl*, který by umožnil vytvořit ze Sovětského svazu vojenskou supervelmoc a ta by pak byla nápomocna proletariátu v kapitalistických zemích uskutečnit revoluci. Že šlo o vývoz revoluce, není v tomto případě termín dosti přesný. Podle této teorie neměla Rudá armáda nastolit násilným způsobem diktaturu proletariátu, nýbrž povstalemu proletariátu přijít na pomoc. Prostředky na vytvoření těžkého průmyslu měly být získány vývozem zemědělských produktů. Rolnictvo mělo být postaveno pod přísnou státní kontrolu a z nadproduktů získaných z rolnické masy měl být financován průmyslový plán.

Tuto teorii převedl do praxe takřka beze zbytku druhý odpůrce NEPu, Stalin. Stalin, politicky naprostý cynik, nešel proti Trockému z teoretických důvodů. Jeho program začal jednoduše vydávat za svůj vlastní. Proto také musel Trockého a jeho stoupence likvidovat. Pak postupoval přesně podle Trockého. Násilnou a bezohlednou *kolektivizací* a hromadným zbídačením zemědělců, pomocí pětiletých plánů budoval těžký průmysl: průběh jeho další politiky je znám. Pod záminkou, že pomáhá proletariátu druhých zemí, se zúčastnil s nacistickým Německem nového rozdělení Polska, obsadil Estonsko, Lotyšsko a Litevsko a z východoevropských zemí učinil na *sovětské byrokracii* naprosto závislé satelity. Stalin také provedl ideologizaci marxismu. Ideologie podle Marxe a Engelse je převrácené a falešné vědomí, které vytváří myšlenkovou soustavu, opírající se o předem pojatá dogmata a ne reálná fakta. Tuto ideologii nazval marxismem-leninismem, což je pseudonymem pro stalinismus. Jediný Bucharin chtěl pokračovat v Leninově politice NEPu a státního kapitalismu ve smyslu cizích investic, ale svou při se Stalinem v průběhu dalšího vývoje zcela prohrál.

Stalin, když se zbavil jednoho z odpůrců, od něhož převzal takřka vše, i druhého, který ho intelektuálně zdaleka převyšoval, vytvořil potom systém

politické moci, který svým způsobem odpovídal ruským podmínkám, a to těm podmínkám nejhorším. Bylo by ovšem nesprávné celou sovětskou skutečnost přičítat pouze Stalinovi. Stalin svou politiku nedělal sám a ani by nebylo možné, aby jeden člověk ovládal tak velkou územní rozlohu. Stalin zvítězil nad ostatními proto, poněvadž obnovil pod jinou maskou *ruské samoděržaví* a dal mu pouze vnější náter něčeho nového a revolučního. Spojil tradice orientálního despotismu s byzantismem a stal se také tvůrcem ideologie této nové despotie, a to svým spisem "Otázky leninismu". Filozofii marxismu zdogmatizoval v brožuře "O historickém a dialektickém materialismu" a takto zfalšoval marxismus v ideologii, která odpovídala sice mocenským zájmům vládnoucí stalinské elity, ale s cíli socialismu, jak je formulovali klasikové, neměla nic společného.

VI. Ultraimperialismus a korporativní buržoazie

Výsledkem Stalinovy ekonomické politiky byl systém kapitalismu, avšak byl to kapitalismus, který vlastně vznikl v dějinách jako jev do určité míry nahodilý. Zde je nutno udělat teoretickou odbočku. Marxova teorie popisuje nepřetržitě postupující *koncentraci kapitálu*. Tato koncentrace vede k vytvoření velkých gigantických průmyslových a finančních celků - monopolů. Tuto teorii vývoj kapitalismu potvrdil. V Druhé internacionále vznikla teorie Kautského a jiných, že takto postupující koncentrace povede posléze k jedinému monopolu. Imperialismus se takto změní v *ultraimperialismus*. Lenin s touto teorií polemizoval. Tvrdil, že je zcela abstraktní a že konkrétně k něčemu takovému nemůže nikdy dojít. Znamenalo by to *kapitalismus bez konkurence*, a tedy bez anarchie a krizí, a kapitalismus by se takto stal celospolečenským plánem. Vznik monopolů nemůže odstranit vnitřní rozpory kapitalismu. Tyto rozpory vedou jak ke vzniku monopolů, tak i k jejich rozpadu, konkurence vytváří outsidersy, kteří se monopolizují v nové gigantické celky. Bucharin vyslovil souhlas v této věci s Leninem a vytvořil teorii, podle níž by vznik ultraimperialismu neznamenal bezkrizový ekonomický systém, nýbrž *všeobecný úpadek*, který vůbec v dějinách nastává, dospěje-li jakákoliv společenská soustava k absolutní centralizaci. Lenin Bucharinovi vytkl, že je scholastik, protože uvažuje, co by se stalo za ultraimperialismu, ke kterému stejně nemůže dojít. Nemá smysl popisovat něco, co je nemožné. Zajímavé je, že popis ultraimperialismu, jak jej podává Bucharin, přesně odpovídá úpadku Stalinova modelu v průběhu dějin.

Lenin nepředpokládal a popravdě řečeno ani nemohl, že za určité situace, byť i nahodilé a výjimečné, může k ultraimperialismu dojít. Ne sice ekonomickým vývojem, nýbrž umělým instalováním byrokraticko-administrativního aparátu. Stalin vytvořil *byrokraticko-administrativní systém*, který ovládl celý Sovětský svaz, ekonomiku zcela zcentralizoval pod vedením

úzké mocenské elity. Takto došlo k utvoření vládnoucí skupiny, která ovládla nejen ekonomii, ale všechen politický život tohoto rozsáhlého území. Protože na území ruské říše nebyl po válce žádný ekonomický konkurent a nakonec ani politický, který by tomu mohl čelit, došlo tak k tomu, čemu se říká ultraimperialismus. Stalin vlastně vytvořil první dokonalý typ totalitního zřízení, o nějž v odlišné ideologické podobě usilovali fašisté a nacisté.

Namísto beztřídní společnosti vznikla *nová třídní společnost*. Nelze ji nazvat společností postkapitalistickou. Možný je pouze kapitalismus, žádný postkapitalismus neexistuje. Ultraimperialismus se sice liší od imperialismu, ale je jen jinou formou kapitalistického zřízení. Džilas se mylí, nazývá-li tuto mocenskou elitu novou třídou. Jugoslávského teoretika zmýlila jedna věc: stará buržoazie v Rusku skutečně zanikla a vznikla nová buržoazie, která je sice nová, ale rozhodně ji nelze právě proto, že je buržoazií, nazvat novou třídou. Tato nová buržoazie vládne absolutně pomocí kapitalistické ekonomie, přisvojuje si nadhodnotu a pracujícím může být zcela lhostejno, komu odevzdávají svoji nadpráci, zda individuálnímu vlastníkovi, monopolu či ultramonopolu. Na vykořisťování se tím nic nemění, naopak může být ještě tvrdší a bezohlednější. Stalinova mocenská elita provedla *prvotní akumulaci* se všemi hrůznými důsledky hromadného zbídačení vesnického obyvatelstva a nízké životní úrovně ostatních pracujících. Tato nová buržoazie je odlišná od buržoazie jiných zemí v tom, že ovládá absolutně všechno, že nepřipouští žádnou konkurenci. Aby konkurenci znemožnila, nemůže připustit individuální vlastnictví, které by mohlo tento jednolitý monopol narušit. Proto ovládá ekonomiku ne jednotlivě, nýbrž jako korporace. Jde tedy o *korporativní buržoazii*, pro niž můžeme najít obdobu ve feudálním zřízení. Za feudalismu bylo dvojí vlastnictví: duchovní šlechty a světské šlechty. Vlastnictví světské šlechty patřilo pánovi a dědil ho nejstarší syn. Ale církevní vlastnictví nepatřilo individuálně nikomu, kněžstvo se podílelo na výhodách tohoto vlastnictví jako hierarchicky odstupňovaná korporace. Totéž platí o sovětské buržoazii. Lze tedy definovat stalinský model jako centrálně monopolistický kapitalismus, ovládaný korporativní buržoazií. A tak nyní jsou na světě dva kapitalismy, monopolistický a ultramonopolistický a dvojí buržoazie, konkurenční a korporativní. Tyto dvě formace ekonomicky participující na nadhodnotě dnes ovládají celý svět. Proto nelze hovořit o žádném socialismu, ani o deformovaném socialismu, už spíše by se dalo hovořit o deformovaném kapitalismu. Korporativní buržoazie má ještě jeden znak: splývá naprosto se státem. Ovládá přímo jak ekonomii, tak státní administrativu což konkurenční buržoazie nemůže. Konkurence v klasickém kapitalismu nutně vede v politické nadstavbě ke konkurenci různých kapitalistických skupin, středních vrstev i dělníků a výsledkem je nakonec jakýsi většinový kompromis. Proto nemůže stát přímo ovládat nikdo, pouze zprostředkovaně a tedy také přechodně. Naproti tomu korporativní buržoazie ovládá bezprostředně a přímo nejen ekonomii, ale také stát.

Tak jako nelze hovořit o postkapitalismu, nelze také hovořit o státním

kapitalismu. Stát nemůže nic vlastnit, protože žádná abstraktní instituce nemůže nic vlastnit. Stát není vlastníkem, ale vykonavatelem vůle vlastníků, kterým naprosto ve všem slouží.

Je tedy vykonavatelem moci, ale není mocí samou. Moc je jinde, mimo stát. Skutečnou moc má *byrokratická partajní a nomenklaturní elita* a o politice se nerozhoduje ve státě, ale v jedné straně, která je ovládaná administrativní byrokracií, je na státu zcela nezávislá a stát zcela závisí na ní. Paradox je v tom, že právě v totalitním etatismu je stát pouhým otrokem vůle jiných.

VII. Konkurence a stagnace

Další vývoj potvrdil zcela Bucharinovu teorii o ultraimperialismu. Kapitalismus bez konkurence ztratil to, co vede kapitalismus k pokroku. Konkurenční kapitalismus musí nepřetržitě dělat revoluci ve výrobních silách, což přivedlo historický vývoj až k vyvrcholení této revoluce ve vědeckotechnickou revoluci. Naproti tomu v ultramonopolu nastal úpadek ve všech sférách lidské činnosti. Jestliže klasický kapitalismus se musí nutně stále vyvíjet, zde nastává trvalá stagnace, protože jakákoli změna je pro vládnoucí třídu nežádoucí.

V tom se ultramonopol na vyšší dialektické spirále podobá orientální despocii. Proto se v Sovětském svazu často velmi drasticky postupovalo proti moderním vědeckým poznatkům, ať již ve fyzice, v astronomii, genetice, v umění byla prosazována veskrze konzervativní tendence, jakákoliv novota byla pronásledována pod etiketou tzv. formalismu: to vše vedlo k zaostávání ve všech oblastech. I když byl ultraimperialismus uskutečněn v některých zemích, nemůže být uskutečněn v celosvětovém měřítku, nemůže dojít ke světovému ultramonopolu. Proto korporativní kapitalismus jako územně omezený ultraimperialismus se nutně octl pozadu za konkurenčním kapitalismem. Jediná oblast, ve které s ním drží krok, je vojenství, a to, co s vojenstvím souvisí. Vojenství je ovšem ekonomicky parazitní útvar, který vysává jak po materiální, tak po finanční stránce ze společnosti vše, co může. Vytváří výrobky, které nemají žádnou užitnou hodnotu kromě jediné: vést s nimi válku. Zejména v míru nadměrná vojenská výroba nezbytně ochuzuje všechno obyvatelstvo. Nadměrná militarizace je proto úkazem všeobecné společenské dekadence.

VIII. Kapitalismus a demokracie

Buržoazie vytvořila jako formu vlády nynější podobu demokracie. Kapitalismus musí být nevyhnutelně demokratický. To, čemu se říká buržoazní demokracie, je poslední formou demokracie a žádná jiná demokracie není možná. Kapitalismu jako systému svobodného podnikání je nutně vlastní tendence k politické svobodě a demokratickému zřízení. Konkurence, která je podstatou klasického kapitalismu, nevyhnutelně vede k soutěži mezi různými ideovými proudy v nadstavbě. To nemění nic na občasných diktaturách, které v buržoazní společnosti vznikají. Formy těchto despocií jsou *bonapartismus* a *fašismus*, ale ty se udržují jen přechodně a poměrně brzy zanikají. Formy diktatury v buržoazních společnostech vznikají tehdy, kdy se rozpory, ať již ekonomického nebo politického charakteru, zdají být normálními demokratickými prostředky neřešitelné, a proto buržoazie, jak říká výstižně Marx, se vzdává vlastní legality. Právě bonapartismus to byl, který přivedl Marxe k nesprávnému názoru, že kapitalismus vyčerpal všechny své možnosti: tento unáhlený názor neodpovídal ekonomické realitě, protože kapitalismus měl ještě dlouholetý vývoj před sebou.

Podstata demokracie je v tom, že lidé po právní stránce jsou si rovni, mohou se sdružovat v organizace různého zaměření, prosazovat je v tajném a přímém volebním systému. Platí to i pro přechodné diktátorské formy již zmíněného bonapartismu a fašismu. Jak bonapartismus, tak fašismus se dostaly k moci pomocí volebního systému demokratického typu. Napoleon - jak I. tak i III. - dosáhli moci v demokratických volbách a jejich vlády byly charakterizovány neustálými plebiscity. Rovněž Hitler se chlubil, že se dostal k moci pomocí parlamentní demokracie.

Protože ve státě se musí dojít k nějakému jednotnému názoru, rozhoduje většina. Menšina se většinovému rozhodnutí musí podřídít. Demokracie je poslední státní formou: je to forma násilí, která vnucuje svoji vůli celé společnosti. To nemění nic na věci, že demokracie přitom nepoužívá zpravidla drastických donucovacích forem, nicméně donucování to je. Rozhodnutí většiny nemusí být pravdivé ani správné, naopak se často stává, že pravdu má menšina, ba někdy i jedinec. Proto nelze hovořit o demokracii jako o nejdokonalejším společenském zřízení. Nemění na tom nic ani skutečnost, že menšina, která má pravdu, ji může prosazovat jako opozice a nakonec se stát i většinou.

To, čemu se říká buržoazní demokracie, není dnes zastřená forma diktatury buržoazie. Moderní demokracie představují kompromis mezi třídami a různými sociálními skupinami, nejsou tedy formou diktatury, ani zastřené ani nezastřené. Demokracie je formou státního zřízení a to nejlepšího a nejdokonalejšího, avšak je to státní zřízení, a stát je vždy donucovacím prostředkem v jakékoli podobě, a i v té nejlepší představuje odcizení. Je proto zcela nesmyslné mluvit o nějaké *socialistické demokracii* nebo o *všelidovém státě*. Myšlenku všelidového státu ostře napadl Marx ve svém článku "Falešné představy o lidovém státě". Všelidový stát by vlastně znamenal, že všichni myslí a jednají stejně, což si navenek může vynutit diktatura, ale ne svobodně všechen

lid. Teorie všelidového státu, jak se nyní nazývá Sovětský svaz, má ideologicky zamaskovat skutečnost, že v Sovětském svazu nedošlo k odumření státu. Pravda je taková, že když už se musí žít ve státním zřízení, je nejlepší žít ve zřízení demokratickém. Demokracie je zkrátka poslední a nejdokonalejší formou státního zřízení, nic míň, ale také nic víc.

IX. Reformní snahy v ultraimperialismu

Ultraimperialistický kapitalismus je pochopitelně protidemokratický. Tím však dostává celou společnost do krize ve všech oblastech své moci. Tato krize se projevuje evidentně nyní, kdy společenská soustava ultramonopolu dokonce již i oficiálně přiznává stagnaci, degradaci a neschopnost dalšího vývoje. Odtud v těchto společnostech vzniká snaha po *reformě*. Tyto reformy neusilují o nic jiného než o narušení ultramonopolu vytvářením konkurenčních prvků. Je to snaha decentralizovat centralismus a oživit tak korporativní kapitalismus prvky soutěže. Protože kapitalistická konkurence vyžaduje v politické sféře demokracii, usilují korporativní státy o to, čemu říkají *demokratizace*. Částečně odpovídají tyto snahy objektivním podmínkám zejména Sovětského svazu, který nebyl historicky pro demokracii zralý, avšak je zralý pro osvícenský absolutismus, který v dějinách objektivně připravoval cestu k demokracii. Jaký to bude mít výsledek, je těžko říci, protože vývoj v tom směru je plný rozporů a není vyloučeno, že tyto rozpory se vyhrotí nakonec natolik, že zasáhne složka vojenská, jak se to již stalo ve Východním Německu, Maďarsku, Československu a Polsku. Byla by to potom forma bonapartismu, do kterého vyústily nakonec všechny dosavadní revoluce. Bonapartismus není totiž vojenskou diktaturou, která svrhne moc a nastolí vlastní vládu. Bonapartismus se dostává k moci tím, že vlády požádají armádu o pomoc a ta se tím stane nejmocnější složkou v zemi. V Sovětském svazu existuje skupina, která si říká "Pamjat". Původně nevinná a legální skupina, která si vzala za úkol ochranu historických památek a kladné hodnocení určitých historických epoch v Rusku. Dnes vyústila v otevřené rasistické hnutí antisemitské, šovinisticky výbojné, se všemi znaky *černé sotni*. Kdyby došlo k bonapartismu v Sovětském svazu, opřel by se o tuto skupinu. Je to neblahá prognóza, ke které nemusí dojít, ale její možnost nelze vyloučit.

X. Všeobecný dělník, manuální a duševní práce

Marxova diagnóza se splnila, avšak prognóza zřejmě ne. Je nutno hledat příčiny tohoto faktu. Souvisí to s Druhou internacionálou, jejíž teoretikové postavili rovnítko mezi proletáře a *manuála*. Dělnická třída byla ztotožněna s manuálními pracovníky, kteří se měli stát představiteli budoucí moci, jež má uskutečnit beztřídní společnost a připravit tak objektivní předpoklady pro odumření státu a vznik *samosprávné společnosti svobodných výrobců*. V Kapitálu nepíše Marx o manuálovi, ale o *všeobecném dělníkovi*, který nevlastní nic jiného než pracovní sílu a nabízí ji a prodává. Tento všeobecný dělník představuje v abstrakci různou individuální specializaci s různou pracovní kvalifikací. Dělník takto kolektivním úsilím vytváří užité hodnoty, které na trhu představují hodnotu směnnou. Je tedy v každém výrobku soustředěna různě specializovaná práce. Postupem výroby tato specializace nabývá stále větších a větších rozměrů, stává se stále dokonalejší, ale tím také vytváří pracovní jednostrannost. Všeobecný dělník je všeobecný pouze v abstrakci, jako jednotlivec je však úzce specializován a tato specializace je tím jednostrannější, čím je obtížnější. Nejrevolučnější silou se proto stává *věda*, která se však stává složitou, že nemůže být ovládnuta ve svém celku jednotlivcem, nýbrž každý jednotlivec se na ní podílí ve víceméně úzké specializaci. Proletářem v Marxově slova smyslu není tedy a ani nemůže jím být pouze manuál, ale stává se jím každý, kdo prodává svoji pracovní sílu, ať už je to síla jakékoliv kvality.

Teoretikové Druhé internacionály rozdělili společnost na třídu kapitalistů, dělníků a rolníků a protože si s inteligencí nevěděli rady, učinili z ní zvláštní tzv. sociální skupinu. Z hlediska Marxovy teorie je nezařazená sociální skupina nesmysl. Každý člověk je nějak třídně zařazen a mimo třídy neexistuje nic. To, čemu se říká inteligence, jsou specialisté určitého pracovního oboru, kteří prodávají pracovní sílu jako kterýkoli manuál a tudíž vytvářejí nadhodnotu, podílejí se na jejím vzniku. Proletářem tedy podle Marxovy teorie je i pracovník vědecký, ať již technik nebo organizátor, jehož práci si ten, kdo ji kupuje, zhodnocuje ve svůj prospěch. Proto nelze zúžit proletariát na třídu manuálů, jak se tomu stalo.

Zúžení proletariátu na manuála se ukázalo jak teoreticky, tak prakticky nesprávným. Pravda je, že ve skupině, která prodává různě kvalifikovanou pracovní sílu, nejsou žádné třídní rozdíly, ale jsou zde značné *rozdíly stratifikační*. Mezi pomocným dělníkem a dejme tomu technickým inženýrem, není žádný vztah vykořisťovaného a vykořisťovatele, ale je zde velký rozdíl v pracovní kvalifikaci. Technický inženýr je lépe placen než pomocný dělník a to zcela odpovídá hodnotovému zákonu. Hodnota pracovní síly je určována náklady, které bylo třeba vynaložit na její reprodukci. Náklady na reprodukci pracovní síly u technického inženýra jsou větší a tudíž také je větší hodnota jeho pracovní síly. Tak vzniká rozdíl ve mzdě mezi příslušníky prodávajícími pracovní sílu, který umožňuje stavět jednu skupinu zaměstnanců proti druhým, a tím zastřít faktický charakter vykořisťování.

Aristoteles obhajoval otrokářský systém tím, že prohlašoval, že

osvobození otroka je pouhou iluzí. Osvobozenému otroku by totiž nezbývalo nic jiného, než vyhledat nového pána. Moderní manuál je vlastně osvobozený otrok, který nepřetržitě hledá pána, tedy kapitalistu, který by ho zaměstnal. A tak v představě manuála se jevil socialismus jako ideální kapitalismus. Socialistický stát se tedy jevil manuálům jako zaměstnavatel, který jim dá trvalou práci, dobře placenou a tak zajistí klidný a blahobytný život. V důsledku toho nebyl nenakloněn etatismu. Nešlo mu tedy o uchopení moci, ani o nějakou diktaturu manuálů, která ostatně je v praxi úplně nemožná. Teoretikové tohoto pojetí proto tvrdili, že rozdíl mezi buržoazií a proletariátem je ten, že buržoazie vytvořila kapitalismus už uvnitř feudalismu a představovala nejprogressivnější třídu nejenom ve výrobě, ale i ve vědě. Proletariát tyto vlastnosti postrádá a proto socialismus může být uskutečněn až po revoluci. Pravda je ovšem taková, že předpoklady socialismu jsou už v kapitalismu a také třída, která prodává pracovní sílu, má všechny předpoklady k uchopení moci a k řízení společnosti. Lenin této teorii také podléhal a mluvil o pánech inteligentech, jako kdyby on byl něčím jiným. Právě praktická činnost Internacionály a všech socialistických hnutí nebyl veden manuály, ale inteligenty. Leninův ústřední výbor neměl ve svých řadách ani jednoho manuála, vyjma Kalinina, který byl dělníkem. Byla to nejintelektuálnější společnost, jaká se vůbec dala dohromady, a také celá Druhá internacionála měla v čele příslušníky této pracovní kvalifikace. Lenin napsal, že vědecký socialismus byl vytvořen inteligentními příslušníky buržoazie, ale k buržoazii fakticky, pokud máme na mysli kapitalisty, patřil jenom jeden: Engels.

Pokud jde o příslušníky buržoazie v širším slova smyslu, je inteligence součástí buržoazní společnosti a její součástí jsou i manuálové. Touto jednostrannou orientací na manuální pracovníky nedošlo k jednotné frontě těch, kteří jsou nuceni prodávat svoji pracovní sílu. Za všeobecného dělníka byla vyčleněna jedna vrstva manuálů jako *pars pro toto*, tak jako na druhé straně u Burnhama v jeho spise "Revoluce manažérů" byla vyčleněna skupina správních odborníků, jako složka, která odstraní kapitalismus a vlastně ho již odstranila. Je to stejná jednostrannost, která sice správně ukazuje na zbytečnost kapitalistů, kteří nic nevedou a o ničem nerozhodují, nýbrž si jen přisvojují velké zisky ze svého kapitálového vlastnictví.

XI. Tendence k poklesu míry zisku

V Marxově teorii zákon hodnoty nabývá vrcholného významu. Podíl *ziskové míry* je dán rovnicí, ve které nadhodnota je lomena konstantním plus variabilním kapitálem. Míra nadhodnoty je určována zlomkovým vztahem nadhodnoty a variabilního kapitálu, naproti tomu míra zisku se zmenšuje o náklady na *konstantní kapitál*. Konstantní kapitál představuje stroje a zpracovatelský materiál, naproti tomu variabilní kapitál je určován pracovní

silou.

Podle Marxovy teorie má zisková míra klesající tendenci v důsledku stále narůstajícího konstantního kapitálu. Konstantní kapitál v době *vědeckotechnické revoluce*, tedy robotizace, automatizace a počítačů, vytlačuje variabilní kapitál nepřetržitě. Variabilní kapitál mizí stále více a manuál (to, co bylo dříve pokládáno za proletariát), se zužuje a stále ho ubývá. A to prožíváme teprve dětské krůčky robotizace. Protože hodnota je vytvářena variabilním kapitálem, zákon hodnoty, který kapitalismem vrcholí, zároveň stále a stále více mizí. Hodnotové vztahy se proto stávají velmi labilními a to je nejvlastnější příčinou všech kapitalistických bled. Protože podle Marxe kapitalismus bez zákona hodnoty nemůže existovat, tím, že ho ničí, ničí sama sebe. Faktem zůstává, že manuálů stále ubývá, a to dokonce i v klasické manuální práci, v zemědělství.

Kritikové Marxovy teorie na tento fakt poukazují a namítají, že budoucí společnost nemůže vytvořit třída, které ubývá. Pokud se týká proletariátu, tedy těch, kteří nevlastní nic než pracovní sílu, a tu prodávají, tak toho vůbec neubývá, naopak přibývá, i když ubývá jedna jeho vrstva.

XII. Návrat řeckého zázraku a poruchy hospodářského cyklu

Podnikněme nyní malou odbočku a vraťme se do staré Hellady. Každého překvapuje to, čemu se říká *řecký zázrak*. Čím byl tento zázrak umožněn? V podstatě ničím jiným, než vznikem třídy, která nebyla zatížena žádnými zájmy v tom smyslu, že by se na nich pracovní podílela. Práci vykonávali otroci a část svobodného obyvatelstva nemusela nikomu nabízet, ani prodávat pracovní sílu. Byla tedy po této stránce naprosto svobodná a její výkony, které bychom dnes nazvali pracovními, náležely do oblasti myšlenkové a byly pro ně zábavou a hrou. Byla to vrstva svobodně činná, práce pro ni byla zábavou a tudíž mohla vytvořit ve filozofii a umění to, co se pokládá za zázrak.

Jestliže práci otroka nahradí robot, vznikne tak společnost se stejně volným časem, jako měl řecký svobodný občan. Bude to tedy obdoba staré Hellady až na to, že otrokem nebude člověk, ale stroj. Baťovo heslo: lidem myšlení, strojům dřina, je opravdu heslo, které by podepsal i Marx. To jsou objektivní předpoklady pro budoucí společnost, která by mohla toto heslo uskutečnit, a tím uvést v život *helénskou kalokagathii*. Tím by padlo odcizení a nastoupila by svobodná tvůrčí seberealizace.

Podle Marxovy teorie žádný společenský řád neodejde dříve, dokud nevyčerpá všechny své možnosti. Toto tvrzení je sice jasné a správné, ale není tak jednoduché, jak by se na první pohled zdálo. Zjistit totiž, kdy některý

společenský systém vyčerpal své možnosti, není snadné. Je nutno mít také na mysli, že žádný společenský systém se nezhroutí automaticky. Protože dějiny dělají lidé, musí být také odstraněn lidmi. Ani římský stát se nezhroutil automaticky. Existoval ještě velmi dlouho potom, kdy už představoval systém naprosto vyčerpaný. Otrokářský římský systém byl již zcela vyčerpán ve všech svých možnostech v době jeho zdánlivého vyvrcholení, za vlády osvícených císařů, počínaje Nervou a Trajanem a konče Markem Aureliem, Že už se otrokářský systém vyčerpal i v oblasti umění, to bystře postřehl i příslušník této panovnické řady Hadrian. Přesto se římská říše nezhroutila automaticky, nýbrž byla vyvrácena zvenčí barbary.

Je nyní otázka, jak je to po této stránce s kapitalismem. Kapitalismus fungoval na podkladě *hospodářského cyklu* od oživení výroby k nadvýrobě a krizi. Krize sama o sobě sice znamenala propuknutí všech rozporů kapitalismu, ale zároveň jejich překonání. Tento cyklus fungoval nepřetržitě a fungoval dokonce i za monopolistického zřízení, a to až do druhé světové války. Dnes ale můžeme pozorovat, že tento cyklus přestal fungovat a vývoj kapitalismu je zcela iracionální. Kapitalismus prožívá nepřetržitou krizi, nezaměstnanost je stálá a v důsledku robotizace bude spíše stoupat než klesat. Keynesova teorie, která vycházela z oběžné teorie Marxovy, v praxi vedla k inflaci často nevídaných rozměrů. Kapitalistické státy jsou zadluženy a i největší kapitalistická velmoc USA má vnitřní státní dluh, který lze počítat na miliardy. Výroba stoupá, což by odpovídalo cyklu konjunktury, avšak přitom tato konjunktura je fakticky permanentní krizí. Kapitalismus devastuje přírodu, bezohledně ji vykořisťuje a plundruje, což pro budoucnost nemůže mít nic jiného než katastrofální následky.

Jestliže chceme najít správnou odpověď, zda kapitalismus vyčerpal všechny své možnosti, pak tedy je vyčerpal potud, pokud přestal fungovat klasický cyklus. To ostatně postřehl - byť i hodně předčasně - Lenin, který prohlásil, že kapitalismus už svou éru skončil, ale my s ním musíme ještě bojovat na bojišti, kde již prohrál. Logicky docházíme k názoru, že kapitalismus své vývojové potence a prostředky již vyčerpal, že ve světovém měřítku je nutno počítat s jeho nepřetržitou krizí a technický pokrok, který tuto krizi způsobil, ji jenom zostřuje stále více. Ale o kapitalismu platí jako o každém jiném společenském řádu, že se automaticky nezhroutí. To ostatně tvrdil už Lenin: automatické zhroucení kapitalismu je nesmysl. Krize kapitalismu, který se stal světovou soustavou a v různých formách ovládl celou zeměkouli, vůbec neodpovídá dnešním výrobním silám. V politické nadstavbě je zcela nereálný a jeho rozpory nabývají ideologický charakter, což je úpadkový rys. V reálných konfliktech, které v kapitalistické společnosti byly, šlo o získání trhů, surovin atd. a šlo zde o to, co charakterizoval Clausewitz, když tvrdil, že válka je jen pokračováním politiky jinými prostředky.

Byly tedy konflikty v kapitalismu, ať již byly konkurenční či válečné, z hlediska získání hospodářských výhod zcela reálné a pro buržoazii výhodné. V dnešním kapitalismu jsou však konflikty zcela iracionální, tedy z hlediska

reálných poměrů jsou čiročirým nesmyslem. Reálné konflikty jsou totiž mezi Japonskem a USA, kde Japonsko vystupuje vůči USA jako úspěšný a tím velmi nebezpečný konkurent, stejně tak existují konflikty mezi Japonskem a západní Evropou, ale i uvnitř Evropských společenství jsou spory například mezi Francií, Španělskem a Itálií o vývoz zemědělských produktů, takže kapitalistický svět je plný reálných konfliktů, které dříve vedly k válce, ale dnes z nich žádná válka nehrozí. Nelze si představit, že dnes by došlo k válce mezi klasickými kapitalistickými zeměmi.

XIII. Vztah ultraimperialismu a konkurenčního kapitalismu

Ani konflikt mezi Sovětským svazem a ostatními kapitalistickými státy nemá vůbec reálný podklad. Sovětský svaz nikomu nekonkuruje, naopak zásobuje druhé země surovinami a tak tvoří vlastně jakousi surovinovou základnu v průmyslových zemích. Přitom je odběratelem a dokonce tato bývalá obilnice je spotřebitelem zemědělských nadproduktů Ameriky a jiných zemí. Přesto existuje napětí mezi Sovětským svazem a ostatními zeměmi, ač vlastně k němu není žádný reálný důvod. Spor ovládla ideologie, tedy falešné vědomí, které vytváří umělý spor naprosto mimo reálnou skutečnost. Navzájem se obviňují z imperialismu, nedodržování lidských práv, a Sovětský svaz přitom tvrdí zcela ve smyslu ideologie, že je možný sice mír mezi různými ekonomickými soustavami, ale ideologický mír je nemožný.

Kapitalismus zvítězil nad feudalismem, protože vytvořil vyšší typ ekonomiky a ne proto, že zvítězil nad feudály ideologicky. Naopak sféra nadstavby se nijak zvlášť nezměnila. Žádný kapitalismus nikde nikdy neprohraje, protože by ho porazil nějaký ideolog. Pravda je taková, že není možný ekonomický smír, že vyšší ekonomie vytlačí bezohledně dříve či později ekonomii nižší, a předpokládat, že méně fungující ekonomie může existovat vedle vyspělejší je nesmysl, který nemá s Marxovou teorií nic společného. Převládající ideologie v dnešním světě se stává historickou katastrofou, protože vede k nadměrné militarizaci, tedy zbrojení, jež se stává stále větším a větším ekonomickým břemenem, neboť odčerpává parazitní výrobou suroviny, kapitál i pracovní sílu. Výdaje na zbrojení dosahují astronomických cifer a to všechno ve jménu božstva ideologie.

Na předělu věků, kdy se dospělo k úpadku nějaké společenské soustavy, tomu tak vždycky bylo. Úpadkové společnosti, protože si nechtěly přiznat vlastní *dekadenci*, vytvářely falešné vědomí a ve jménu tohoto falešného vědomí uskutečňovaly umělé a nekonečné konflikty. Rozklad feudalismu vedl k *Třicetileté válce*, která byla zcela ideologickým konfliktem, nebyla vedena

nějakým reálným zájmem a i když zde nějaký reálný zájem byl, tak i ten byl zastřen falešným vědomím. Byl to nicotný konflikt dvou náboženských ideologií, kde se lidé zabíjeli kvůli tomu, zda někdo přijímá pod jednu nebo pod obojí, zda si vykládal bibli tak, či onak. Válka se vlekla nekonečně dlouho a jejím výsledkem bylo hromadné zbídačení Evropy. Dnešní svět, který dospěl k úpadku jedné společenské formace, se vyžívá v iracionálních ideologických konfliktech, které mohou vést k válečnému střetnutí, jež by dnes pochopitelně zanechalo ještě podstatně horší následky než Válka třicetiletá.

XIV. Konec kapitalismu a samospráva

Je nyní otázkou, jakým způsobem povalit kapitalismus, který sice všechny své možnosti již vyčerpal, ale automaticky se nezhroutí. Je jenom jediná třída, která může kapitalismus odstranit, je to třída proletariátu, ovšem pokud proletariátem myslíme všeobecného dělníka. *Dnešní všeobecný dělník* fakticky řídí všechno v ekonomice od té nejnižší, až po tu nejvyšší práci. Má všeobecnou kvalifikaci pro toto vedení a tudíž může vytvořit vyšší sociální soustavu. Nebude to demokracie, protože i demokracie je kracie. Cílem tedy není stát, nýbrž zrušení státu. Budoucí společenská formace nemůže být tudíž demokracií, nýbrž *samosprávou*, která není žádnou kracií.

Samospráva není ostatně v dějinách ničím novým, jak by se na první pohled zdálo. Středověká společnost znala samosprávu městských *cechů*, což byla typická samospráva, která nejenže dobře fungovala, ale cechovní řemeslníci vytvářeli výrobky, které často ještě i dnes obdivujeme. Přičemž cechy neměly nic společného se státem, existovaly samy o sobě podle svých samosprávných regulí. I později se objevují *družstevní organizace*, zejména v zemědělství, a to i v kapitalistických zemích jako např. ve státech severských. Dokonce sféra vědy a sféra umění se vyvíjí svým samopohybem. Vědu a umění může pěstovat každý, kdo k tomu má vlohy, a když tyto instituce pracují pod státním dohledem, působí tento dohled skoro vždy negativně. Samospráva neznamena odstranění institucí, jak si to představují anarchisté, ale vytváří si instituce, které jsou nebyrokratické a svobodné. Jestliže například zemědělská samospráva má prosperovat po ekonomické stránce, nerozhoduje o tom nějaká většina, ale zemědělská věda. Ve vědeckých oborech nelze hlasovat, zda je správný ten nebo onen objev, protože o správnosti zde rozhoduje praxe a ne nějaké hlasování. Spory ovšem ve vědě jsou a musejí být, ale nejsou a nikdy nebyly řešeny hlasováním. Atomy a jejich složení je takové jaké je, zkoumání v této oblasti vede k různým teoriím, z nichž nakonec se ukáže správnou ta, která bude potvrzena praxí. Žádný stát, žádné ministerstvo a žádné hlasování nemůže rozhodovat o tom, jestli je správná nebo není kvantová mechanika. Oblast umění se v tom příliš neliší: umění je svobodným prostorem, kde také žádný byrokrat

nemůže rozhodovat o kvalitě toho nebo onoho uměleckého díla. Kdyby byla zrušena řada ministerstev, vůbec nic by se nestalo: kdyby bylo například zrušeno ministerstvo zemědělství, nikdo by to nepocítil a nepřišli bychom ani o mrkev.

Pokud ovšem existuje třídní rozdělení společnosti, státy budou existovat dál, avšak řada státních orgánů již dnes, zejména v důsledku vědecko-technické revoluce, je zbytečná.

Samosprávná společnost, jak to ostatně odpovídá Marxově teorii, může být uskutečněna jenom v nejvyspělejších průmyslových zemích. Pokusy o její realizaci v nevyspělých zemích nevedou k ničemu jinému, než k despotickým formám vlády. Druhý a třetí svět nemůže sehrát roli barbarů, jak tomu bylo dříve. Dnes žádní barbaři neexistují. Zaostalé země nemohou zvítězit nad průmyslově vyspělými zeměmi ani hospodářsky ani vojensky. Žijí sice v bídě, ale bída konzumních společností je také bídou, i když bídou jiného druhu a bídou v nadbytku. Z bezútěšné situace současné společnosti může vyvést jen vyspělý pracovník, všestranně kvalifikovaný a vědecky fundovaný. Vše závisí na tom, aby se vytvořila třída prodavačů pracovní síly, která by dospěla k třídnímu vědomí vzájemné jednoty, zbavila se jakékoliv ideologie, odstranila vzájemné stratifikační spory a převzala společenské vedení ve smyslu samosprávných institucí, jež by potom byly přeneseny do druhého a třetího světa. Pokud by druhý a třetí svět dospěl k vyspělé ekonomice, což není zcela vyloučeno, pak by to celý problém jenom usnadnilo.

Praha, září 1989

Vladimír Říha